

Cezayirli Gâzi Hasan Paşa'nın Çanakkale Civarındaki Eserleri

Zekiye UYSAL

Özet

Cezayirli Gazi Hasan Paşa Osmanlı döneminin ünlü devlet adamlarından biridir. Hasan Paşa 18. yüzyılın ikinci yarısında kaptan-ı deryalık ve sadrazamlık görevlerinde bulunmuş; özellikle denizcilik alanındaki başarıları ve kahramanlıklarıyla “gâzi” ünvanını almıştır. Cezayirli Gazi Hasan Paşa ülkenin birçok yerinde hayır eserleri inşa ettirerek onları vakıflarla desteklemiştir. Onun beş adet vakfiyesi bilinmektedir. Bu vakfiyelere göre Hasan Paşa; İstanbul'da çok sayıda çeşme, bir cami, mektep ve Kalyoncular kışlası, Vize, Limni, Sakız, İstanköy ve Rodos'ta dinî ve sosyal yapılar inşa ettirmiştir. Vakfiyelerde, yukarıda sayılan yerlerden başka Çanakkale çevresinde de hayır eserleri yaptırdığı ve bunlar için gelirler tahsis ettiği görülmektedir. Paşa'nın Çanakkale civarındaki eserlerinin başında Nara burnunda yaptırdığı cami, tekke, hamam ve çeşmeler gelmektedir. Bunlardan başka Çanakkale (Kal'a-i Sultaniye) şehri içinde iki çeşme, Kilitbahir'de bir çeşme, Ezine'ye bağlı Sultanhisarı nahiyesinde bir cami, Yerkesiği'nde çiftlik, konak, hamam gibi binalar yaptırmıştır. Vakfa gelir getirmek üzere Gelibolu'da bir ev, Kilitbahir, Nara gibi yerlerde dükkanlar, Yerkesiği ve Kalabaklı civarında değirmenler tahsis etmiştir.

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Çanakkale civarındaki yapılarından geriye sadece Yerkesiği'ndeki harap konak ile Nara'da askeri alanda korunan iki çeşmenin kitabesi kalmıştır. Buna karşılık Nara'daki cami, tekke, hamam, Çanakkale şehrindeki ve Kilitbahir'deki çeşmeler ile Sultanhisarı nahiyesindeki cami ile Yerkesiği çiftliği ve hamam gibi yapılar ortadan kalkmıştır. Hasan Paşa'nın zaman zaman ikamet ettiği Yerkesiği'ndeki konak, kule tarzı mimarisıyla araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Bu tarz kule-ev yapıları özellikle Ege denizi çevresinde Ortaçağ'dan itibaren görülebilmektedir. Türk mimarisinde 15. yüzyıldan Manisa Sarayı'ndaki kule ev bu türün erken örneklerindendir. Geç Osmanlı mimarisinde ise özellikle Batı Anadolu'da böyle yapılarla karşılaşılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Cezayirli Gazi Hasan Paşa Konağı, Yerkesiği, Nara Burnu, cami, tekke, çeşme

* Doç.Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, zuysal@comu.edu.tr

Works of Ghazi Hasan Pasha of Algiers in the Vicinity of Çanakkale

Abstract

Ghazi Hasan Pasha of Algiers was among the prominent state figures of the Ottoman Period. He served as the Admiral-in-Chief and Grand Vizier in the second half of the 18th century and was given the title of “Ghazi” (Warrior) due to his achievements and valour particularly at sea. Ghazi Hasan Pasha had charity works built across the country and financially supported them with charitable foundations. There are five foundation deeds of him known to the researchers. According to these documents, he had many fountains, a mosque, a school and a sailors’ barracks constructed in Istanbul and religious and social structures in Vize (Byzas), Limni (Lemnos), Sakız (Chios), İstanköy (Kos) and Rodos (Rhodes). The deeds also show that other than the aforementioned works, he had charitable works in the environs of Çanakkale and he had created income sources for these structures. Among these works are a mosque, a tekke (Islamic lodge), a hammam (Turkish bath) and fountains constructed by the Pasha on the Nara Point. He also had two fountains in Çanakkale (Kal’a-i Sultaniye), a fountain in Kilitbahir, a mosque in Sultanhisar-Ezine, and a farm, a mansion and a hammam in Yerkesiği. A house in Gelibolu (Gallipoli), shops in such locations as Kilitbahir and Nara and mills in Yerkesiği and Kalabaklı were allocated to financially support the foundation. Only a ruined mansion in Yerkesiği and the inscriptions of two fountains in a military zone in Nara have remained from the works of Ghazi Hasan Pasha in Çanakkale. However, the mosque, tekke and hammam in Nara, the fountains in Kilitbahir and Çanakkale, the mosque in Sultanhisar, and the farm and the hammam in Yerkesiği were ruined. The mansion in Yerkesiği where Hasan Pasha stayed from time to time has attracted much scholarly attention thanks to its tower-like architecture. The construction of such tower-houses on the Aegean coastline can be traced back to the Medieval Age. The tower-house in the Manisa Palace from the 15th century is one of the early examples of this kind. As for the Late Ottoman architecture, one can find such works especially in Western Anatolia.

Keywords: *Ghazi Hasan Pasha of Algiers Mansion, Yerkesiği, Nara Point, mosque, tekke, fountain*

Cezayirli lâkabıyla ünlenen Gazi Hasan Paşa, hayatı mâceralarla dolu bir denizcimizdir. 18. yüzyılın ikinci yarısında kaptan-ı deryâlık (M.1770-1789) ve sadrazamlık (M.1789-1790) da dâhil olmak üzere birçok görevde bulunmuş, gösterdiği kahramanlıklar nedeniyle “gâzi” ünvanına lâyık görülmüştür.¹ Onun kahramanlıkları, I.Abdülhamid devri âlimlerinden Çâkerî Yemenî'nin yazdığı *Gazâvât-ı Cezayirli Gâzi Hasan Paşa* adlı eserde anlatılmaktadır.² Gözü pek, dürüst bir kişilik olarak tarihe geçen Hasan Paşa³, geride birçok hayır eseri bırakmıştır. (öl.1790). Bu hayır eserlerine yönelik tarihî bilgiler öncelikli olarak vakfiyelerinde karşımıza çıkarlar. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Arşivi, Millî Kütüphane gibi kurumların arşivlerinde bulunan vakfiye defteri, vakfiye sûretleri, şer'î mahkeme kayıtları ve hurûfât defterleri gibi belgelere göre Gazi Hasan Paşa'nın hayratlarına dair beş adet vakfiye bulunmaktadır.⁴ Bunlardan ilki M. 18 Şubat 1777 tarihli olup İstanbul'da tersane-i Âmire içindeki çeşme ve onun su yollarıyla diğer vakıflarına yöneliktir. M.14 Mayıs 1778 tarihli ikinci vakfiye ile bundan kısa bir süre sonra M. 24 Mayıs 1778 tarihinde düzenlenen üçüncü vakfiye birbirini tamamlar niteliktedir. Bu vakfiyelerde, Ezine kazasındaki Yerkesiği'ndeki Hanım Değirmeni gelirlerinin Nara'daki zaviye ve buradaki fukara ile Mekke ve Medine fukaralarına tahsisi vurgulanmaktadır. Dördüncü vakfiye (M. 25 Nisan 1781) Arapça olarak Yafa'daki cami ve çeşme için düzenlenmiştir. Son vakfiye ise M.18 Mayıs 1784 tarihli olup, önceki vakıflarındaki bazı şartları yeniden düzenlemekten başka muhtelif yerlerde yaptırdığı diğer hayır eserlerini kapsamaktadır.⁵

Bu vakfiyelerde İstanbul'da çok sayıda çeşme, bir cami, mektep ve Kalyoncular kışlası, Vize, Limni, Sakız, Şumnu, İstanköy ve Rodos'taki yapılar dikkati çekerler.⁶ Gazi Hasan Paşa bu yerlerdeki hayır eserlerinden başka, vakfiye belgelerine göre; Çanakkale'de Nara Burnu'nda, Kilitbahir'de, Kal'a-i Sultaniye'de (Çanakkale), Sultanhisarı ve

- 1 Şenay Özdemir, “Osmanlı Donanmasının Bir Seyir Defteri ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, Sayı:37, Ankara 2005, s.118.
- 2 Mahir Aydın, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, Ankara 1993, s.503. Ayrıca bkz.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII/1, 1942, s.17-40. Gazavatname üzerine bir doktora tezi yapıldığını da biliyoruz. Tevfik Temelkuran, *Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa (Tahlil ve Tenkidli Metin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- 3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Hasan Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C.5/1, Eskişehir 1997(2), s.319-323.
- 4 Emin Yakıtal, “Derya Kaptanı Gâzi Hasan Paşa'nın Vakfiyeleri”, *IX : Türk Tarih Kongresi (Ankara 21-25 Eylül 1981), Kongreye Sunulan Tebliğler*, C.III, Ankara 1989, s.1261 ; Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, T.C. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, İstanbul 2009, s.508.
- 5 Emin Yakıtal, “Derya Kaptanı...”, s.1268-1272. Ali Rıza İşipek, bu vakfiyeleri onaylanma sıralarına göre ; Milâdî Ekim 1777, Nisan 1778, Kasım 1778, Şubat 1779 ve Ocak 1780 tarihli olarak göstermektedir. Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi...*, s.508. Her iki yazarın vakfiyeler için verdikleri tarihlerin birbirini tutmadığını görülmektedir. Özellikle bunlardan son vakfiyenin tarihi her iki kaynakta açık bir zaman farkıyla yer alır.
- 6 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Hasan Paşa”, s.322 ; Mahir Aydın, “Cezayirli Gazi Hasan Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.7, Ankara 1993, s.503. İstanbul'daki bazı çeşmeleri için bkz. ; Kazım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, (Haz. :C.Kolay), İstanbul Büyükşehir Belediyesi İSKİ Yayını, İstanbul 2000, s.272-277.

Yerkesiği'nde dinî ve sosyal amaçlı binalar yaptırmıştır.⁷ Bunlardan başka kendi ikametgâhı olarak Pınarbaşı köyü yakınındaki Yerkesiği'nde bir çiftlik ve konak inşa ettiren Hasan Paşa'nın, vakıf akarı olarak kullanılan Kilitbahir'de kahvehane ve berber dükkanı, Gelibolu'da donanımlı bir ev, Kalabaklı'da ve Yerkesiği civarında değirmenlerinin de bulunduğu anlaşılmaktadır. Aşağıdaki satırlarda görüleceği üzere bunların çoğu yok olmuştur. Paşanın bu yöredeki vakıf eserlerine dair şer'îye secileri ve hurufat defterlerinde de kayıtlarına rastlanılmaktadır. Bunların bazıları aşağıda yeri geldikçe vurgulanmışlardır.

Gazi Hasan Paşa'nın İstanbul ve bazı Ege adalarında yer alan eserleri hakkında muhtelif yayınlarda bilgilerle karşılaşılır. Buna karşılık, Çanakkale civarındaki eserlerinden sadece Yerkesiği mevkisindeki konak kalıntısının araştırmacıların dikkatini çektiği ve bununla ilgili olarak birkaç araştırma ve yayının yapıldığı görülmektedir. Çanakkale civarındaki diğer eserlerinin ise yeterince incelenmedikleri saptanabilmektedir. Bu yayınlar arasında Deniz Kurmay Kıdemli Albay Ali Rıza İşipek'in yukarıda atıf yaptığımız kitabı doğrudan doğruya Cezayirli Gazi Paşa'ya yönelik gibi görünse de; içinde Hasan Paşa devri bağlamında Osmanlı denizcilik tarihi, dönemin savaşlarına dair de değerli bilgilerle karşılaşılır. Bu kitabın bizim açımızdan önemli yanı vakfiyeler ve paşanın vakıf eserlerine de değinilmiş olmasıdır.⁸ Hasan Paşa'nın vakıflarına dair vakfiyeler daha önceden Emin Yakıtıl tarafından bir bildiri olarak sunulmuşlarsa da; İşipek'in kitabındaki vakfiye bilgilerinin daha ayrıntılı oldukları dikkati çekmektedir.⁹

Şimdiki idari yapıya göre Ezine ilçesine bağlı Üvecik köyü yakınında, Yerkesiği denilen yerde bulunan Hasan Paşa Konağı hakkında Batılı seyyahların verdiği sınırlı bilgilerin yanında, günümüz bilim adamlarının yaptığı birkaç araştırma ve yayın bulunmaktadır. Yapı hakkında ilk bilgilere 1776 yılında bölgeyi gezen Le Comte de Choiseul-Gouffier'nin seyahatnamesinde rastlanmaktadır. Bu eserde, J.B. Hilair tarafından çizilmiş bir de gravür bulunmaktadır ki; binanın eski haline ilişkin en önemli görsel belge olması bakımından değerlidir.¹⁰ Bunun arkasından 1785'te Lechevalier¹¹, 1816 yılında W. Turner ve Dr. Hunt, 1825'te Prokesh V. Osten, 1850'de T. Spratt ve Michaud gibi Batılı seyyahlar yapıyı görmüşlerdir.¹² Bunların gözlemlerine göre 19. yüzyıl ilk yarısından itibaren bakımsız hâle gelen ve giderek harabeye dönüştüğü anlaşılan konak ve çiftlik ancak yirminci yüzyılın ikinci yarısında yeniden araştırmacıların dikkatini çekebilmiştir. Yirminci yüzyılda Hasan Paşa Konağını ilk defa vur-

7 Bkz. ; Emin Yakıtıl, "Derya Kaptanı...", s.1261-1275.

8 Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi...*

9 Emin Yakıtıl, "Derya Kaptanı...", s.1261-1275.

10 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, T.II, première partie, Paris 1809, pl.XXXII. Choiseul-Gouffier'nin seyahatnamesinin ilk cildi 1782 yılında ; ikinci cildin birinci kısmı 1809, ikinci kısmı ise 1822 yılında Paris'te yayımlanmıştır. Ayrıca ikinci cilt her iki kısımla birlikte 1825 yılında bir kez daha basılmıştır.

11 J.B. Lechevalier, *Voyage dans la Troade ou Tableau de la Plaine de Troye*, Paris 1785, p.159.

12 Bkz.; Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı:118, 1993, s.216-217.

gulayıp tasvir eden kişi J.M. Cook olmuştur.¹³ Bundan sonra, bölgede Truva kazılarını yürütmüş ve araştırmalar yapmış olan Manfred Korfmann bir makalesinde binayı rö-löveleriyle birlikte tanıtmıştır.¹⁴

Türkiye'deki kule evler üzerine gerçekleştirdiği yüzey araştırmaları ve bunlara dayanan bir dizi araştırmayla¹⁵ dikkati çeken Ayda Arel'in Cezayirli Hasan Paşa Konağı hakkındaki iki makalesi¹⁶ ise; yapıyı doğrudan ele alan ve değerlendiren çalışmalar olmaları nedeniyle önem taşırlar.

Nara Burnu'ndaki yapılara ilişkin dönemine ait yegane görsel veri de Choiseul-Gouffier'nin seyahatnamesindeki gravürdür.¹⁷ Nara Burnu'ndaki eserlerden yalnızca çeşmeler ve kitabeleri bazı araştırma ve yayınlarda yer almışlardır. Bunlar arasında Ayşe Çaylak Türker'in yüksek lisans tezi öne çıkar.¹⁸ Bu yapılara asker kökenli iki araştırmacı olan S. Murad Hatip ve Ali Rıza İşipek'in kitaplarında da değinilmiştir. Fakat söz konusu yayınlarda kitabelerin eksik veya hatalı biçimde sunuldukları dikkatimizi çekmektedir.¹⁹ Bundan başka yöredeki yapılardan şimdi ayakta olmayanlara ait eski gravürlerden gereği gibi yararlanılmadığı da göze çarpmaktadır.

Biz bu makalemizde, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın Çanakkale civarında yaptırdığı ve çoğu günümüze gelememiş eserlerini ilk kez topluca ele almayı amaçladık.

13 Bkz.; J.M. Cook, *The Troad, An Archeological Study*, Oxford 1973. p.147-149.

14 Manfred Korfmann, "Troy: Topography and Navigation", in *Troy and The Trojan War*, a Symposium held at Bryn Mawr College, October 1984 (ed. M.Mellink), Bryn Mawr 1986, pp.1-16.

15 Bkz.; Ayda Arel, "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi Hakkında Bir Ön Araştırma", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı (26-30 Mayıs 1986, Ankara)*, Ankara 1987, s.39-77; Ayda Arel, "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Eski Müsgebi) Köyünde Bulunan Mustafa Paşa Kulesi Hakkında", *VI. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Mayıs 1988, Ankara)*, Ankara 1989, s.35-47; Ayda Arel, "Une Ferme Dominiale dans le Village d'Arpaz a Aydın", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler (21-25 Ağustos 1989, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul)*, Ankara 1990, s.787-797; Ayda Arel, "Arpaz'da Beyler Konağı", *Tarih ve Toplum*, Sayı:69, 1989, s.174-181; Ayda Arel, "Foça Bağ Evleri ve Kule Ev Geleneği", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (18-23 Mayıs 1989, Antalya)*, Ankara 1990, s.43-71; Ayda Arel, "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi: 1989 Dönemi Yüzey Araştırmaları", *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı (Haziran 1990, Ankara)*, Ankara 1991, s.1-23; Ayda Arel, "Lüleburgaz'da Zindan Baba Türbesi Olarak Bilinen Yapı", *TAC Yıllığı*, C.1, İstanbul 1991, s.7-24; Ayda Arel, "Gothic Towers and Barok Mihrabs", *Muqarnas*, X, Leiden 1993, pp.212-218; Ayda Arel, "Cihannüma Kasrı ve Erken Osmanlı Saraylarında Kule Yapıları Hakkında", *Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul 1996, s.99-116.

16 Ayda Arel, "About The Hasan Paşa Tower at Yerkesiği on The Plain of Troia", *Studia Troica*, 3, 1993, pp.173-188; Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı:118, 1993, s.216-221.

17 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, T.II, deuxième partie, Paris 1822, pl.59.

18 Bkz.; Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.1997, s.62-65. Türker ayrı bir çalışmada Çanakkale çeşmelerini topluca değerlendirmiştir. Ayşe Çaylak Türker, "Osmanlı Çeşme Mimarisinde Çanakkale Çeşmelerinin Yeri ve Önemi", *Ortaçağ'da Anadolu, (Prof.Dr.Aynur Durukan'a Armağan)*, Ankara 2002, s.167-184.

19 Bkz.; S. Murad Hatip, *Çanakkale Boğaz Komutanlığındaki Tarihi Eserler*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2005, s.25-30; Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi... s.499*.

Bunu yaparken tarihî, arkeolojik ve görsel verilerden olabildiğince yararlanmaya çalıştık. Bu bağlamda Hasan Paşa Konağı'nın yayınlanmış rölövelerini kontrol ederek kullandık. Buna karşılık, mimari bakımdan özgünlüğü kalmamış durumdaki Nara çeşmelerinin planlarına yer vermeye gerek duymadık. Makalede, her bir yapı için mümkün olabilen tartışma ve değerlendirme hususları, yapıların tarih ve mimari tasvirlerinin hemen ardından verilmiştir. Bundan dolayı metnin sonunda ayrı bir tartışma alt başlığı açılmamıştır. Bununla birlikte sonuç paragrafında eserlerin tarihi ve üslûbuna dair toparlayıcı görüşlerimiz paylaşılmıştır.

1. Yerkesiği Çevresindeki Yapılar

Vakfiye kayıtlarıyla Batılı seyyahların verdiği bilgi ve gravürlere göre; Yerkesiği'nde, Cezayirli Hasan Paşa'nın çiftliği vardı. Burası Üvecik'ten bugünkü Yeniköy'e giden yolun sağında bir yamaca konumlanmaktaydı. Hasan Paşa, konum itibarıyla Truva yakınında, Pınarbaşı köyü – Üvecik – Yeniköy üçgeni içinde kalan Yerkesiği'nde, bir köşesinde konağıyla çiftlik ve müstemilâtını yaptırarak zaman zaman burada ikamet etmiştir. 1776 yılı yazında bölgeyi gezen Choiseul-Gouffier'ye göre; Kara Menderes'in suyundan yararlanmak için Alexandria Troas ile Sigeum burnu arasındaki kanalı bir Türk komutan yaptırmıştı. Bu kanalın yukarısında ünlü Hasan Paşa tarafından yaptırılmış bir değirmen ve çeşmeler bulunuyordu.²⁰ Choiseul-Gouffier'nin bahsettiği değirmen, Hasan Paşa vakfiyle ilgili arşiv belgelerinde sık sık karşımıza çıkan dört gözlü “Hanım Değirmeni” olmalıdır.²¹ Çiftliğin diğer birimleri yok olmuştur. Fakat kule biçimli konak harap durumda günümüze ulaşmıştır. (Res.1) Resmî kayıtlarda burada tanımlanmış bir köy görünmemektedir. Bununla birlikte, H.20 Safer 1193 / M.9 Mart 1779 tarihli mahkeme kaydında Yerkesiği'nin İne (Ezine) kazasına tâbi bir mahâl olduğu kayıtlıdır. Choiseul-Gouffier de burasını hep “Yerkesiği Köyü” olarak târif etmiştir. Onun kitabındaki Hilair'in gravüründe sadece çiftlik değil, bunun önünde cami ve başka evlerin de yer alması, burasının küçük bir köy yerleşmesi olduğunu düşündürmektedir. (Res.2) Bu nedenle çiftliğin çevresinde bir yerleşimin bulunduğu ve sonradan terk edildiği düşünülebilir.

1.1.Konak, Müstemilâtı ve Çiftlik

Bu yöreyi 1776 yılında gezen Choiseul-Gouffier'ye göre; buradaki su kanalı bir Türk kumandan tarafından oyulmuştur ve “*Bu kanalın yukarısında ünlü Hasan Paşa tarafından yaptırılmış bir değirmen ve çeşmeler bulunur. Sonra Yerkesiği köyünün girişinde yukarıya inşa edilmiş bir çiftlik veya kır evine varılır. Bu, kaptan paşanın arazilerinden birisidir.*”²² Choiseul-Gouffier, burasını “*çiftlik veya kır evi*” olarak tanımlayarak, kitabına koyduğu gravürde gösterildiği gibi yapı ve çevresini tanımlar.²³

20 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, T.II, première partie, p.336.

21 H.20 Safer 1193 (M.9 Mart 1779) Tarihli Şer'i Sicili Kaydı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, varak 404.

22 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, T.II, nouvelle edition, Paris. 1825, p.353.

23 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque...*, T.II, nouvelle edition, p.353-354.

Yerkesiği'ndeki çiftliğin özgün durumunu yansıtan tek görsel veri durumunda olup Jean Baptiste Hilaire tarafından yapılan bu gravürüne göre; avlu duvarıyla kuşatılmış çiftliğin bir köşesinde kule biçiminde bir yapı (konak) yükselmektedir. Avlunun konağa bitişen güneydoğu duvarı üzerinde iki kapı yer alır. Bunun önünde ise pek yüksek olmayan bir duvarla kuşatılmış bir Türk mezarı görülür.²⁴ Choiseul-Gouffier'ye göre çiftlik ve müstemilatı oluşturan yapılar Aleksandria Troas'tan getirilen taşlarla yapılmışlardır.²⁵ Avlunun içinde çatılı ve tek katlı başka bir ev; geri planda cami ve köy evleri izlenmektedir. (Res.2) Bugün, kulenin harabesinden başka geriye fazla bir şey kalmamıştır. Arazide, çiftliğin alanını sınırlayan avlu duvarının temel izleri ile konağın hemen güneyinde tonozlu küçük bir yapının harabesi, avlunun güney tarafında sütunlar ve hamamın bazı kalıntıları hâla izlenebilmektedir. (Res.3,4,5) Çiftliğin doğu tarafında niteliği anlaşılabilen bir yapının temelleri de görülebilmektedir. Zaman zaman dinlenmek için buraya çekilen Hasan Paşa'nın yaptırdığı kanaldan dolayı "Yerkesiği" adını almış olduğu sanılan yerdeki diğer binalar da yıkılıp gitmiştir.

Son yıllarda yerinde yaptığımız inceleme sırasında, terk edilmiş durumdaki alanda konak harabesinin güneydoğusunda bir yapının temel kalıntısı, konağın hemen önünde tonozlu, küçük bir kalıntı ve güney tarafta, yapıdan biraz uzakta hamama ait olması gereken bir kalıntı ile çevresinde sütun parçaları görülebiliyordu.²⁶ Hilaire'in gravüründe hamam görülmez.

Dıştan bakıldığında bir kuleden çok kasr görüntüsünde olan yapının sadece dört duvarı mevcuttur. (Res.6) İç duvarları, katları ayıran tavanlar ve örtü tamamen yıkılmıştır. Yaklaşık olarak 10x10 m.lik bir alan üzerinde 11m.ye yakın yükseklikteki bina, kare plan üzerine kübik gövdelidir. (Şek.1) Mevcut izlere göre; bodrum, zemin kat, birinci kat ve teras olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Bodrum katı kısmen toprak seviyesinin üstündedir. Bu nedenle zemin kat biraz yüksekte kalmıştır. Kübik gövdenin üst köşelerinde, sekizgen gövde üzerine kubbeyi andıran piramidal külahlı gözetleme kuleleri dikkati çekmektedir. Barok profilli konsollarla dışa taşan gözetleme kulelerinden kuzey batı köşedeki defineciler tarafından yıkılmıştır. Yapı, genel strüktürü, mekanları ve çok sayıda pencereleri ile sembolik anlamlı bir kuleden çok ikamet fonksiyonu daha ağır basan bir görünüş ortaya koymaktadır.

Hasan Paşa konağında cephe düzeni bakımından simetriden söz etmek zordur. Kule tarzı bir binanın iç mekan tasarımıdaki zorunluluklar, dış cephelerde farklı pencere sayıları biçiminde yansımaları bulmuştur. Cephelerdeki pencereler, katlara uygun olarak aynı seviyelerde ve biçimlerde yapılmış olmakla birlikte, her dört cephede de pencere sayıları ve bunların cephe yüzeyine dağılımları farklılık göstermektedir.

24 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque...*, T.II, première partie, p.336.

25 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque...*, T.II, première partie, p.336; T.II, nouvelle édition, p.354.

26 Yapının son yıllardaki durumunu görenlerden birisi de Deniz Kurmay Kıdemli Albay S.Murad Hatip'tir. Onun verdiği bilgilerin bir kısmı daha önceki yazarların yayınlarına dayanmaktadır. Bkz.; S. Murad Hatip, *Çanakkale Boğaz Komutanlığındaki ...*, s.125-128.

Yapının batı cephesinde, doğu ve kuzey cepheye nazaran daha sağır bir düzenleme anlayışı vardır. (Res.7) Bodrum kat seviyesinde üç sıra halinde düzensiz mazgal delikleri görülmektedir. Zemin katta kuzeybatı köşeye yakın oldukça dar bir mazgal pencere ve onun yanında basık-yuvarlak boşaltma kemerli, düşey dikdörtgen çerçevesi bir pencere yer alır. Bununla aynı hizada üstte bulunan pencere ile, onunla aynı seviyede, cephenin güney tarafında görülen pencere birinci katla ilgili olup; biçim açısından zemin kat penceresine benzerler. Birinci katın sol köşesi yakınında da alttakiyle aynı hiza ve biçimde bir mazgal pencere vardır. Cephenin üst tarafında, yani teras seviyesinde, tam ortada bulunan mazgal pencere, dışa doğru genişlemektedir. Bunun iki yanında, biraz aşağı seviyedeki birer küçük açıklık, çörten işlevine hizmet etmektedir. Cephe, kuzeybatı köşedeki yıkık durumda iki gözetleme kulesi ve kale mazgallarına benzeyen dendanlarla sona ermektedir. Mevcut kalıntılar, dendanların üzerinin profilli taş korniş ile kapatılmış olduğunu göstermektedir.

Kuzey cephede de, bodrum, zemin kat, birinci kat ve teras kat seviyesindeki açıklıkların biçimleri batı cephedekilerle benzerdir. (Res.8) Cephenin orta kısmının alt tarafındaki üç küçük açıklık bodruma aittir. Bunun yukarı tarafında iki kat halinde simetrik dizilmiş üçlü pencere sırası zemin ve birinci katlara açılırlar. Bu pencere gruplarının batı tarafında kalan duvar yüzeyleri masiftir. Buna karşılık doğu tarafta, köşeye yakın biçimde, diğerleriyle aynı hizada birer pencere daha bulunmaktadır. Böylece her iki kat için dörder pencere açıldığı anlaşılmaktadır. Bunlardan bazılarında, pencere lentosu ile basık-yuvarlak boşaltma kemeri arasındaki dolgu dökülmüştür. Zemin kat pencerelerinden, kuzeydoğu köşe yakınındakine ise, taş lento kırılmıştır. Teras kat seviyesindeki büyük mazgal pencere, biçim açısından diğer cephedekilerle aynıdır. Fakat tam cephe ortasında değildir. Cephenin üst kenarı boyunca uzanan dendanların bir bölümü yıkılmıştır.

Doğu cephenin alt kısmında, ortadaki iki mazgal pencereden birisi daha geniştir. (Res.9) Bunların biraz altında birbirlerine eşit aralıklarla açılmış, küçük kare açıklıklar da mazgal pencere işlevi görürler. Bu cephede, zemin ve birinci katlardaki üçer pencere, simetrik olarak sıralanmışlardır. Teras seviyesinin ortasındaki büyük mazgal pencere öteki cephedekilere benzer. Cephenin üst kenarını teşkil eden dendanlar sağlam kalmıştır. Profilli saçak kornişinin ise çok az bir parçası yerinde durmaktadır. Doğu cephede, birinci kat pencerelerinden ortadakinin sol alt tarafında görülen mermer friz devşirmedir.

Girişin yer aldığı güney cephe, diğer cephelere göre daha masiftir. (Res.10) Bugün cephenin güneybatı köşesine yakın olarak bodrum seviyesinde görülen düzensiz açıklık orijinal olmayıp sonradan açılmıştır. Burası, koruma amacıyla yakın tarihlerde kapatılmıştır. Bodrum katla ilgili iki küçük mazgal deliğinden birisi kapının altına rastlamaktadır. Bodrumun, yer seviyesinden yüksek tutulması yüzünden biraz yukarıda bulunan kapı, düşey dikdörtgen niş içine yerleştirilmiş yuvarlak kemerli bir biçimleniş ortaya koyar. A. Arel, kapının önünde asma köprü düzeninde bir geçit olması gerektiğini düşünmektedir²⁷. Kapı önünde merdiven sahanlığı ve merdiven kalıntısına dair hiçbir iz bulunmamaktadır. Eğer Arel'in görüşü dikkate alınırsa, kapının hemen

27 Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", s.218.

üstünde yer alan iki küçük mazgal, asma köprüyü indirip kaldıran bir sistemle ilgili olabilir. Kapının batı tarafındaki pencere, diğer cephelerdekilerle aynı formda olup, zemin kata aittir. Bu cephede köşelere yakın olarak yerleştirilmiş birer küçük mazgal pencere birinci kat seviyesindedir. Teras seviyesinde, kapının tam üstüne rastlayan konumuyla dikkati çeken konsollu çıkma, savunma amaçlıdır. (Res.11) Orta Çağ kalerindeki maşikulilere benzeyen çıkmadan dolayı, terasın büyük mazgal penceresi doğu tarafa kaydırılmıştır. Bu cephe de dendanlarla sona ermektedir.

Yapının dört cephesinde, zemin kat ile birinci kat arasında, köşelere yakın biçimde görülen düşey demir köşebentler statik amaçlarla düşünülmüş olmalıdır. Yukarıda da açıklandığı gibi, binanın dört köşesinin üstündeki kuleler gözetleme işleviyle ilgili olup; üzerlerinde dar, düşey mazgal pencereler bulunmaktadır. (Res.12) Dört cephe boyunca, teras hizasında yan yana dizilen, aşağıya doğru eğimli seramik künklerin işlevi tam olarak anlaşılmamaktadır. Ayda Arel, bunların yağmur suyunun tahliyesi için yapıldıklarını ileri sürmüştür²⁸. Fakat batı cephenin üst tarafında, düşey dikdörtgen açıklık içine yerleştirilmiş iki adet mermer oluklu çörtlen bu işlevi görmektedir. Bu yüzden seramik künklerin çörtlen olarak yapıldıklarını sanmıyoruz. Hem sayıca çok fazladırlar; hem de iç tarafta, teras zemininde bunların uzantısı görülmemektedir.

Yapının içine girildiğinde sadece katları birbirinden ayıran döşeme izleri görülür. Ahşap kirişli döşemelerin tümü ortadan kalkmıştır. Bodrum katın içi yapıya ait göçüklerle kısmen dolmuştur. İçeride incir ağaçları bitmiştir. Buna rağmen bodrumun kuzey batı tarafında foseptiğe ait izler belli olmaktadır. Kargir tonozlu olduğu anlaşılan foseptiğin²⁹ dışında, bodrumda başka mekanların varlığı hakkında bir şeyler söylemek mümkün görünmemektedir.

Giriş katı ve birinci katı dört taraftan aydınlatan pencereler içten yuvarlak kemer biçimine sahiptirler. Ayrıca her iki katta nişler göze çarpar.

Zemin kat olarak tanımladığımız giriş katının ve birinci katın doğu ve kuzey iç cephe düzenleri aynıdır. (Res.13) Her iki katta da doğu tarafta iki pencere arasında birer niş vardır. Dikdörtgen nişlerin yuvarlak boşaltma kemerli, ahşap lentolu oldukları anlaşılmaktadır. Bunlarda zemin kattakinin lentosu yok olmuştur. Bu yüzden, sağ taraftaki pencereler diğerlerinden uzaktır. İzlere bakılırsa, bunlar ayrı mekanları aydınlatıyorlardı.

Kuzey kanattaki pencere ve niş öğeleri de her iki katta aynı düzende sıralanmışlardır. Bu cephede, kuzeydoğu köşeye yakın bir pencereden sonra ocak nişi, sonra batıya doğru üçer pencere yan yana dizilmektedir. (Res.14) Fakat kuzey batı köşeye yakın kısmın düzenlemesi katlara göre farklılık göstermektedir. (Res.15) Zemin kat seviyesinde, yukarıdan gelen bir düşey kanalın kalıntısı izlenirken; birinci katta yuvarlak kemerli, geniş ve yüksek bir niş ve içinde mazgal tarzı küçük pencere dikkati çekmektedir.

28 Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", s.218'de "Terasın döşeme kirişlerinin üzerinde pişmiş topraktan lüle çörtlenler sıralanır." İfadesini kullanmıştır.

29 Ayda Arel bu kuruluşun sarnıç olduğunu düşünmektedir. Bkz.;Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", s.218.

Batı duvarının zemin kat seviyesinde, kuzey batı köşe dibinde kareye yakın boyutlu, küçük mazgal pencere, bunun solunda yuvarlak kemerli büyük pencere açıklığı vardır. Bu düzen üst katta da tekrarlanmıştır. Büyük pencerelerin sol tarafında görülen ve kısmen açığa çıkmış olan düşey kanal, teras kattan iniyor olmalıdır. Batı duvarının güney kanadı zemin katta sağır bırakılırken, birinci katta yuvarlak kemerli pencere yer almaktadır. (Res.16)

Güney duvarının iç yüzünde giriş seviyesi ve birinci kat farklı tasarlanmıştır. (Res.17) Zemin seviyesinde ortada giriş kapısı, bunun sağında, yani batı kanatta içten yuvarlak kemerli pencere açıklığı bulunur. Girişin içten sol (batı) tarafındaki duvar yüzeyi tamamen masiftir. Bu kısımda, kapı dibinden yukarı doğru çapraz biçimde yükselen bir iz merdivene ait olmalıdır. Birinci katta, hemen kapının üstünde, basık yuvarlak boşaltma kemerli, düşey dikdörtgen çerçeveli büyük bir niş, Bunun batı tarafında, köşeye yakın olarak yuvarlak kemerli daha küçük bir niş vardır.

Teras seviyesinde, köşelerdeki gözetleme kulelerinin düşey dikdörtgen çerçeveli kapılarının bulunduğu görülmektedir.

Yapıda inşa malzemesi olarak kaba yonu taş, yer yer mermer, tuğla ve ahşap kullanılmıştır. Yığılma duvar tekniğinin uygulandığı ana duvarlarında kullanılan taş ve mermerlerin civardaki antik kalıntılardan devşirildiği düşünülmektedir.³⁰ Tuğla, pencere ve nişlerin kemerlerinde kullanılmıştır. Katların bugün mevcut olmayan döşeme ve tavanlarında ahşap kullanıldığı, kiriş yuvalarından ve hatılardan anlaşılmaktadır. Ahşap kirişlerin bazı kısımlarda hatıl malzemesi olarak da değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Nişlerde ve çörtlen mazgallarında ise lento amacıyla ahşap kullanıldığı görülmektedir. Duvarların dıştan ve içten sıvandığı belirlenmiştir. A.Arel, batı cephe-
deki sıva üzerinde boya ile çizilmiş, dekoratif amaçlı derzler görmüştür. Bunların bir parçası cephenin alt bölümünde hala görülebilmektedir.

Hasan Paşa Konağının süslemelerine dair anlamlı izlere rastlanamamıştır. Duvarlarda yer yer görülen gemi tasvirli graffitilerin³¹ sonradan çizilmiş olmaları gerekir. Çünkü bu tür çizgisel desenler; kullanılmakta olan bir binadan ziyade metruk hâlde düşmüş yapı duvarlarında, ya da halka açık olmakla birlikte denetim ve korumadan uzak bina duvarlarında daha çok görülürler. (Res.18; Şek.2) Bu tarz graffitilerle Türkiye'nin tüm sahil kesimlerindeki kale, burç, konak gibi yapıların duvarlarında karşılaşılabilmektedir. Gemi tasvirli graffitiler açısından Alanya kalesinin de zengin bir repertuar sunduğu ortaya konulmuştur.³² Konağın iç duvar yüzeylerinin, zamanında sıva üzerine kalem işleri ve resimlerle süslü oldukları varsayılabilir.

30 Gouffier, çiftlikteki binaların Alexandria Troas'tan getirilmiş taşlarla yapıldıklarını söyler. Gouffier, *Voyage Pittoresque...*, T.II, première partie p.336.

31 Bkz.; Manfred Korfmann, "Troy: Topography and Navigation", fig.12-13; Semiha Altuer, "Denizlerden Duvarlara: Ayvacık'taki Osmanlı Dönemi Yapılarına Betimlenen Denizcilikle İlgili Graffitiler", *Ayvacic Değerleri Sempozyumu* (29-30 Ağustos 2008, Ayvacık), Çanakkale 2008, s.159-160.

32 Bkz.; Kenan Bilici, *Kalenin Gemileri: Alanya Kalesindeki Gemi Graffitileri*, Ege yayınları, İstanbul 2008, s.19-29.

Giriş katı ve birinci kattaki pencere, ocak ve nişlerin düzenleri, merdiven izi ve mekanları ayıran iç duvar izleri, katların planları hakkında fikir yürütmemizi mümkün kılmaktadır.

Bu izlere bakarak katların özgün durumlarını tanımlamaya çalışır isek; Zemin katta, girişin hemen gerisinde doğu – batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir sofa düşünebiliriz. Hemen kapı hizasından başlayarak doğuya doğru yükselen merdiveni de barındıran mekanın batı tarafında, küçük dikdörtgen bir oda olmalıdır. Bu odanın kuzey duvarı, diğer odaların duvarlarına göre daha kalın olup; izlere bakılırsa taştan yapılmıştır. Bodrum kata inen bir merdiven varsa; bu kuruluşun, yukarı çıkan merdivenin altındaki boşluğa yerleştirilmesi mantıklı olacaktır. Giriş sofasının kuzey tarafında büyükçe bir oda bulunmalıydı. Bu oda, kuzey taraftan dört, doğu taraftan iki pencere ile aydınlanıyordu. Doğü tarafta, iki pencerenin arasında, onlarla aynı büyüklükte bir niş vardı. Odanın kuzey tarafında ise; kuzey doğü köşeye yakın olan pencere ile üçlü bir grup oluşturan diğer pencereler arasında ocak bulunuyordu. Mevcut izler, ocağın davlumbazlı olduğunu kanıtlamaktadır. Bu büyük odanın batısına bitişik olarak dikdörtgen boyutlu bir başka oda ve kuzey batı köşede, mazgal pencereden ışık alan tuvalet bulunmalıydı. Bu köşede, ancak tuvalete hizmet edebilecek küçük bir odanın bulunduğu duvar izlerinden anlaşılmaktadır. Buraya açılan küçük mazgal pencere ve ıslak hacimlere uygun düşen kanal kalıntısı bu hipotezimizi desteklemektedir.

Mevcut izlere göre birinci katın mekan dağılımı da zemin katta olduğu gibiydi. Doğü ve kuzey taraflardaki pencerelerden yeterince ışık alan, ocaklı ve nişli büyük odanın güneyinde merdivenli sofa; bunun batısında küçük bir oda, büyük odanın batısında dikdörtgen oda ve kuzeybatı köşede ise muhtemelen bir hamamlık (gusülhane) bulunuyordu. Batı duvarındaki küçük mazgal pencereden ışık alan bu köşenin nişli oluşu ve aşağıya yönelen kanalının bulunuşu, söz konusu mekanın ıslak hacimlerden birisi olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, bodrum kattaki foseptiğın aynı köşede bulunuşu bu görüşümüzü destekler. Terasa çıkan merdiven de, diğerleri gibi sofa mekanı içinde olmalıdır.

Her iki kattaki odaları birbirinden ayıran duvarların çok ince oldukları izlerden anlaşılmaktadır. Bu duvarlar muhtemelen ahşap karkas teknikte yapılmışlar ve bağdâdî tarzda ahşap çitalarla kaplanmışlardı. Mekanları birbirlerine bağlayan kapıların konum ve biçimlerini bilemiyoruz.

Hasan Paşa Konağının inşa tarihini kesin olarak verecek bir belge bulunmamaktadır. Bununla birlikte, yapıyı ve müstemilatını “*çiftlik veya kır evi*” tanımıyla, kaptan paşanın arzularından birisi olarak gösteren Le Comte de Choiseul-Gouffier'nin gezi tarihi dikkate alındığında binanın 1776 yılından önceye ait olduğu anlaşılır. Gouffier, çiftlik yakınındaki değirmen ve çeşmeleri de “*ünlü Hasan Paşa*”nın yaptırdığını söyleyerek yapının bânisine vurgu yapar.³³ 19.yüzyıl başlarında yöreyi gezen R. Walpole ise, çiftlikten başka cami, çeşme ve su kanalını da Hasan Paşa'yla ilişkilendirmiştir.

33 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque...*, T.II, nouvelle edition, p.353-354.

tir.³⁴ Yapının üzerinde kitabe yoktur. Cezayirli Hasan Paşa'nın vakfiyelerini inceleyen Emin Yakıtallı Yerkesiği'ndeki yapılar hakkında bir şey söylemez.³⁵ Fakat son yıllarda yayınlanan bir eserdeki bilgilere göre; vakfiyenin 1777 yılına ait düzenlenmesinde Yerkesiği mevkiisi geçmekte ve buradaki Hanım Değirmeni isimli bir su değirmeninin gelirin nasıl harcanacağı tanımlanmaktadır.³⁶ Burayı, kullanımda iken gören Batılı seyyahların verdiği bilgiler ve onlara dayanan J.M. Cook'un ifadeleri inşa tarihine ışık tutmaktan uzaktır.³⁷ Kuledeki ahşaplar üzerinde yapılan dendrokronolojik ölçümler 1783 yılını vermiştir.³⁸ Ancak yapı, daha 1776'da kullanımda iken Gouffier tarafından görülmüştür. Bu nedenle A. Arel, Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalığa getirildiği 1770 yılının, yapı için önerilebilecek en erken tarih³⁹ olduğunu ileri sürmüştür. Yapı 1785 yılında, banisi tarafından tamir ettirilmiştir.⁴⁰ Dendrokronolojik ölçümlerde kullanılan ahşapların bu tamirat sırasında kullanılan malzemeler oldukları anlaşılıyor. Konak ve çiftlik, 1790 yılında Hasan Paşa'nın ölümünden sonra kaderine terkedilmiş olmalıdır. Çünkü, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde çiftliğin harap durumda olduğu bilinmektedir.⁴¹

Mimarlık tarihinde kule kelimesinin çeşitli anlamları vardır. Fakat, bunlar arasında bizi ilgilendiren türler, Hasan Paşa Konağına benzeyenlerdir. Bu konuda C.E. Arseven şöyle bir tanım sunmaktadır: "*Orta çağda derebeylerinin oturduğu müdafaalı bina. Rönesans devrinden sonra zenginlerin ve asilzadelerin oturdukları mükellef evlere şato denilmiştir. Bizde de kırdan ve sayfiyede oldukça muhafazalı müdafaaya elverişli kargir bağ köşklerine de kule ismi verilmiştir ki bu manada şato mukabilidir. Bunların mühimlerine Hisar denir. Türkiyede de eskiden Paşaların ve derebeylerin böyle kuleleri vardı. Anadolu'nun bazı yerlerinde bu gibi bağ sayfiyelerine hala kule denmektedir.*"⁴²

Öncelikli olarak savunma mimarisindeki kuleler, Pırgos, burgas, burgaz ya da burc gibi terimlerle anlatıldığı halde kule şeklindeki müstahkem konutlar için kullanılan deyimler ya "kulle" ya da "kasr"dır. Kule ya da döneminde daha yaygın olan "kulla" terimi yüksek ve müstahkem konut anlamına gelmektedir.⁴³

Anadolu, Rumeli ve Balkanlarda da aynı tür yapıları görmekteyiz. Osmanlı Mimarisinde doğrudan askeri amaçlarla inşa edilmeyen kuleler arasında günümüze ulaşmış en eski örnek Edirne Sarayında Padişahın ikametine ayrılmış olan 1451 tarihli Cihan-

34 Robert Walpole, *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, seconde edition, London 1818, p.109-110.

35 Bkz.; Emin Yakıtallı, "Derya Kaptanı...", s.1261-1275.

36 Bkz.; Ali Rıza İşıpek, *Cezayirli Gazi ...*, s.507-508.

37 Cook "Yerkesiğinde Kaptan Hasan Paşa Çiftliği" olarak tanımladığı yapı ve çevresi hakkında seyyahların verdikleri bilgilere değinmiştir.Bkz.; J.M. Cook, *The Troad...*, p.147-148.

38 Bkz.; Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", s.220

39 Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi",s.220.

40 Ayda Arel. "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi",s.220.

41 Bkz.; Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi" s.219.

42 Celal Esat Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul1966,s.1165.

43 Ayda Arel, "Cihannüma Kasrı ve Eken Osmanlı Saraylarında...", s.107

nüma Kasrı'dır. ⁴⁴ Günümüze ulaşan kulelerin büyük bir çoğunluğunun kırsal karakteri ağır basan yerleşmelerde durması ve bunların arasında en eski olanlarının tek başlarına ikamet kuleleri olması, bu gibi yapıların resmi görevi olan kişilerin makamı ve konutu olduğunu düşündürür. Bu kulelerde savunma ve güvenlik işlevleri prestij ve egemenlik göstergesi olan fevkanilik kavramıyla birleşmektedir. Bu tipoloji zamanla değişiklik gösterir. Yani ikamet işlevi ön plana çıkar. Oturma katının konak planlarını yansıtması gibi hususlar ikamet kulesinin zamanla "muhkem konut" tipine dönüştüğünü gösterir. ⁴⁵

Batı Anadolu'nun bazı kırsal yerleşmelerinde ve Balkanlarda tımar ya da toprak sahipliğiyle ilgili olarak karşımıza çıkan, Akdeniz bölgesinde antikiteden beri bilinen ⁴⁶, daha sonra Ege kıyı ve adalarında üslenen Venedikli ve Cenevizlilerin kullandığı; hatta Haçlı seferleri ertesinde bölgeye yerleşen Franklar tarafından inşa edilen örnekleri de bulunan "donjon" tipi kulenin Ortaçağda "Romaniye" olarak anılan bölgede oldukça yaygın bir kullanıma kavuştuğu anlaşılmaktadır. ⁴⁷

Hasan Paşa Konağı, özellikle Batı Anadolu ve Balkanlarda Erken Osmanlı devrinden beri bilinen "kule ev" geleneğinin 18. yüzyıldaki örneklerinden birisidir. Yapının dış görünüş açısından en yakın benzerleri Manisa'daki II. Murad sarayı ⁴⁸ diye bilinen yapı ve Aydın – Arpaz'daki 18- 19. yüzyıldan ⁴⁹ kalma konaktır. II. Murad sarayı üst köşelerinin kulesiz oluşuyla diğerlerinden ayrılır. Buna karşılık iç mekan bölümlenmesinin ahşap karkas veya bağdadi teknikte yapılması ve merdivenin ahşap olarak mekan içinden yükselmesiyle paralellik gösterir. Buna karşılık Arpaz konağında da köşe kuleleri bulunmaktadır. Kat sayısı fazla olmakla birlikte, iç mekan tasarımında benzerlikler bulunmaktadır. Fakat Arpaz konağında, tıpkı kale kulelerinde olduğu gibi beden duvarı içindeki dehliz merdivenlerle üst kata çıkılmaktadır. Bu bakımdan XV. yüzyılda yapılan Rumeli Hisarı ve Kilid Bahir kalesinin merkezî burcu (donjon) hatırlanabilir. Söz konusu burçlarda merdivenler beden duvarı içinden yükselirken, katlar ahşap kirişlerle meydana getirilmişlerdir. Bu arada A. Arel'in, Hasan Paşa konağı ile İstanbul'daki Siyavuş Paşa Köşkü (16.yy.) arasında ilişki kurması ⁵⁰ ilginçtir. Söz konusu köşk, tek katlı ve kubbeyle örtülü, çevresi su dolu hendekle kuşatılmış bir yapıdır. ⁵¹ Belki de, bu hendeğin üstünden kapıya ulaşmaya sağlayan köprü dolayısıyla bir bağlantı kurulmuştur. Bunun dışında, kule evlerin taşıdığı sembolik anlama benzer özelliği nedeniyle bu bağlantı kurulmuş olabilir.

44 Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, C.I., İstanbul 1969, s.21-59.

45 Ayda Arel, "Osmanlı Mimarisinde İkamet Kuleleri", *X Türk Tarih Kongresi*, C.V.s.2329

46 Ayda Arel, "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Eski Müskebi) Köyünde bulunan Mustafa...", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Mayıs 1988, s.41

47 Ayda Arel, "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Eski Müskebi) Köyünde Bulunan Mustafa...", s.41

48 Bu yapı hakkında Bkz.; M. Çağatay Uluçay, *Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi*, İstanbul 1941.

49 Bu yapı için Bkz.; Ayda Arel, "Une Ferme Dominiale...", p.787-797.

50 Bkz.; Ayda Arel, "The Hasan Paşa Tower...", p.186.

51 Bkz.; Sedat Hakkı Eldem, *Köşkler ve Kasırlar*, s.113-123.

1.2. Cami

Arşiv kayıtlarında Ezine kazasının Sultanhisarı nahiyesinde paşanın bir camisinden söz ediliyor. En erken tarihli vakfiyeye göre Ezine Kazası'na bağlı Sultanhisarı'ndaki cami vakfa dahil edilmiştir.⁵² Kazanın ismi kimi arşiv kayıtlarında "İne Kazası" imlasıyla geçmektedir. Günümüzde bu yörede Sultanhisarı adını taşıyan bir yerleşim yoktur. Ancak belgede geçen yerleşimin bir kale olduğu ve bir sultan yapısı olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekildeki kale yerleşimlerinden birisi "Kal'a-i Sultaniye" olup şimdiki Çanakkale'nin eski adıdır. Diğeri ise IV. Mehmed zamanında Valide Turhan Sultan'ın M.1659'da yaptırdığı Kumkale'dir. Kumkale'nin Osmanlı kayıtlarında bazen Sultanhisarı adıyla anılması ve konum itibariyle Ezine kazasına yakınlığı, vakıf kaydındaki yerleşimin Kumkale olması gerektiğini gösteriyor. Tüm bunların ötesinde, Ezine'ye ait H. Gurre-i Muharrem 1268 / M.28 Ekim 1851 tarihli bir mahkeme kaydında geçen; "*Ezine Kazdağı kazasına müzâf Kum Kal'a nâm-ı diğer Sultânhisarı nâhiyesinde...*" kaydı hiç kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde Sultanhisarı'nın neresi olduğunu ortaya koymaktadır.⁵³ Eski Kumkale, Çanakkale savaşları sırasında harabeye döndüğünden terk edilmiştir. Kumkale'de surların dışında göze çarpan cami kalıntısı, mimari üslubuyla 19. yüzyıla ait gibi görünüyor. Bugün yeni Kumkale köyündeki caminin minaresinde yer alan H.1301 / M.1883-1884 tarihli kitabenin bu camiden getirildiği belirtiliyor. Bu bilgiye göre, paşanın vakfiyelerinde geçen caminin bu yapı olmaması gerekiyor. Buna karşılık, Hilair'in gravürü ve Choiseul-Gouffier'nin notları Yerkesiği'ndeki Hasan Paşa çiftliğinin önünde bir caminin varlığını ortaya koyuyor. (Res.2) Seyyah, camiyi kayda değer niteliği bulunmayan bir yapı olarak tanımlamıştır.⁵⁴ İngiliz seyyah Robert Walpole, bu caminin Hasan Paşa'ya ait olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵ Ayda Arel, Ezine vakıfları fihristinde geçen "*Çiftlik karyesinde müceddeden bina ve inşa edilen cami*" kaydındaki yapının, gravürde görünen cami olabileceğini düşünmekte; fakat bu sorunun, arşivlerde yapılacak derinlemesine araştırmalar sonunda aydınlatılabileceğini de vurgulamaktadır.⁵⁶ Bize göre de, Choiseul-Gouffier'nin köy olarak tanımladığı Yerkesiği'ndeki yapının, vakfiyede geçen cami olduğunu kabul etmek daha uygun görünüyor. Gravüre göre tek minareli, kiremitle kaplı ahşap kırma çatılı olduğu anlaşılan cami, 18. yüzyılın ikinci yarısında taşrada sık karşılaşılan bir düzen göstermektedir. Ortadan kalkan yapının boyut ve planını daha iyi anlayabilmek için konak çevresindeki alanda arkeolojik kazı yapmak gereklidir.

2. Nara Burnu'ndaki Yapılar

Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın H.20 Ramazan 1191 / M. 22 Ekim 1777 tarihinde Tersane-i Hümâyûn kadısı E's-seyyid Hâfız İsmail Efendi tarafından onaylanan ilk

52 Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi...*, s.478.

53 *Ezine Şer'îye Sicili, Demirbaş No:1280*, Millî Kütüphane Arşivi, vr.12a.

54 Le Comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque ...*, T.II, première partie p.336.

55 Robert Walpole, *Memoirs Relating...*, p.110.

56 Ayda Arel, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", s.217.

vakfiyesinde⁵⁷ “...*Bahr-i Sefîd Boğazında Kal'a-i Sultâniye kazasında Nağra burnu ta'bir olunur Telli Liman sahilinde bir câmi'-i şerîf ve ma'bed-i lâtif.....ve câmi'-i şerîf-i mezkûr ittisâlinde ... müceddeden binâ buyurdıkları Nakşibendî fukarasına mahsus zâviye...*”⁵⁸ ifadeleriyle tanımlandığı şekilde Nara burnunda vakıf eserleri bulunuyordu. Aynı vakfiyeden Nara'da cami ve zaviyeden başka çeşme, hamam gibi yapıların da Hasan Paşa'nın vakıf ve akarları arasında yer aldıkları anlaşılmaktadır.⁵⁹ Çanakkale Evkaf Defteri'ndeki H.20 Saferü'l-hayr 1320 (M. 29 Mayıs 1902) tarihli bir berât kaydına göre, cami ve zaviye 20. yüzyıl başlarında işlevlerini sürdürmekteydi.⁶⁰ Fakat bu yapılar daha sonra ortadan kalkmışlardır. Paşanın Nara'daki eserlerinden geriye sadece iki çeşme kitabesi kalmıştır. Küçük çaplı bir külliye oluşturdukları anlaşılan yapıların konumunu Choiseul-Gouffier'de yer alan gravürden anlayabiliyoruz.⁶¹ Gravür tıpkı vakfiyede belirtildiği biçimde, cami, tekke (zaviye) ve çeşmelerden birisinin birbirlerine bitişik konumda inşa edildiğini göstermektedir. (Res.19) Nara burnu ve çevresi günümüzde askerî alan içinde kalmaktadır.

2.1. Cami

Vakfiyelerde zikredilen cami günümüze ulaşamamıştır. Vakıf kayıtlarına bakılırsa bu cami Hasan Paşa'nın ikinci kez kaptan-ı deryalık makamına getirildiği M.1774 yılından önce inşa edilmiş olmalıdır. Onun M.1770 yılında “gâzi” ünvanı ve paşalık verilerek kaptan-ı deryalığa getirildiği bilinir. Bu ilk derya kaptanlığı görevi M.1774'e kadar sürmüştür.⁶² Paşanın bu yıllarda, daha çok Çanakkale boğazının Ruslara karşı

57 Bu vakfiye Emin Yakıtal'ın bildirisinde M. 18 Şubat 1777 tarihli olarak gösterilmiştir. Bkz.; Emin Yakıtal, “Derya Kaptanı...”, s.1266.

58 H.20 Ramazan 1191(M. 22 Ekim 1777) tarihli Vakfiye Süreti, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, s.401-403.

59 Ali Rıza İşıpek, *Cezayirli Gazi...*, s.478,484, 503.

60 “Berât-ı Âlişân Kaydı: Evkâf-ı mülhâkadan Kal'a-i Sultâniyede Nağra Burununda vâki' merhûm Kapûdân-ı Derya Gâzi Hasan Paşa Câmi'-i Şerîf ve Nakşibendî Zâviyesi vakfına olmak üzere yevmi yirmi akçe vazife ile müderris-i câmi' ve şeyh-i zâviye ve yevmi on akçe vazife ile ehl-i meşrûtâ-i imâmet ve yevmi iki akçe vazife ile devr-hanlık cihetlerinin tevcihine dâir vârid olan inhâ üzerine kuyûd-u lâzimesi bilâ-haraç muamele kâimesi lede'l-icrâ cihet-i mezkûre mutasarrıfı E's-seyyidü'l-Şeyh Mehmed Nûrî ibn E's-seyyidü'l-Şeyh Mustafa Hulûsinin terk ve istifâsından lede'l-ımtihân ehliyeti nümayân olan ve salâh-ı sâlim bulunan işbu râfi'-i revki'-i refi'-i âlişân-ı hâkân-i Hâfız Mehmed Hulûsi zîdet-salâhe uhdesine tevcihen mahkeme-i teftişten tanzim olunan i'lâm ve meclis-i meşâyihden yazılan mazbata ve taraf-ı Şeyhü'l-İslâmiyeden kılınan işaret üzerine Makâm-i Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûnunda bi-telhis ifâde kılınmakla mücibince tevcih olunmak fermânım olmağın bin üçyüz yirmi senesi Saferü'l-Hayrının yirminci günü târihinde bu Berât-ı Hümâyûnunu verdim ve buyurdum ki mumâileyh sâlifü'z-zikr müderris-i câmi' ve şeyh-i zâviye ve imâmet vezâifleriyle ve devr-hanlık cihetlerine vâzife-i mersûmeleriyle bin-nefs-i bilâ-kusur edây-ı hizmet etmek ve terk ve tekâsil vukû'bulmamak şartıyla mutasarrıf ola tahrîrân fi'l-yevmi'l-sâlis aşer min şehri Rebî'ü'l-evvel sene işrîn ve selâsemiye.” Çanakkale Evkaf Defteri, Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, s.41.

61 Gouffier'ye göre, buradaki eski Abydos kentinden geriye çok az kalıntı kalmıştı ve boğazdan geçen gemiler Nara burnundaki çeşmeden su almak için çoğunlukla burada duruyorlardı. Le comte de Choiseul-Gouffier, *Voyage Pittoresque...*, T.II, deuxième partie, p.449, pl.59.

62 Emin Yakıtal, “Derya Kaptanı...”, s.1264.

korunmasıyla uğraştığı dikkate alındığında; Nara'daki cami ve tekkenin M.1770-1774 yılları arasında yaptırıldıkları ileri sürülebilir. Camiyle ilgili olarak elimizdeki tek görsel veri, Choiseul-Gouffier'nin seyahatnamesinde yer alan ve 1776 yılındaki gezi notlarına dayanan gravürdür. Bu gravüre göre yapıyı tanımlamak gerekirse; enine dikdörtgen planlı, ahşap tavan üzerine kırma çatılı olan caminin tek minaresi bulunmaktaydı. Tek şerefeli, silindirik gövdeli olan minare çatının içinden yükselmekteydi. Kırma çatının kiremitle kaplı olduğu görülmektedir. Caminin kuzey cephesindeki beş adet pencerenin biraz üst tarafta dizilmiş olmaları, yapının altında alçak bir bodrum katın bulunduğuna işaret eder. Bu tarz bodrumlu örnekler arasında Çimenlik kalesi içindeki Abdülmecid Camii ve Kumkale yakınındaki geç devir camisi hatırlanabilir.

2.2. Zaviye (Tekke) ve derviş Odaları

Yukarıda anlatıldığı gibi camiye bitişik olan zaviyenin Nakşibendî tarikatı mensupları için yapıp vakıf gelirleriyle desteklendiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen camiyle birlikte, onun kuzeybatı köşesine bitişik konumda yapılan bina iki katlıydı. Gravürdeki tasvire güvenmek gerekirse üzeri kiremitle kaplı beşik çatıyla örtülmüştü. Cepheler iki sıra saçak silmesiyle tamamlanmaktaydı. Denize bakan cephesinde her katta üçer pencere yer alıyordu. Gölgede kalan ve muhtemelen batı yönüne bakan cephede ise birkaç pencere ve küçük bir kapı resmedilmiştir. Vakfiyelerde ifade edilen nakşibendî fukarasına mahsus odalar herhalde zaviyenin bünyesi içindeydiler. Ondokuzuncu yüzyıl gezginlerinden Edward Raczynski 13 Eylül 1814'te yöreye geldiğinde tekkeyi görmüştür.⁶³

2.3. Hamam

Vakfiyelerde Nara'daki cami ve zaviye yakınında bulunan bir adet hamam, bunun yakınında bir adet ekmek fırını, aynı mahalde bulunan ve birbirlerine bitişik olan berber ve bakkal dükkanlarının vakfedildiği kaydedilmiştir.⁶⁴ Vakıf akarı niteliğindeki hamam ile yanındaki diğer akarlar da ortadan kalkmıştır.

2.4. Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi

Nara'daki çeşmelerden Tekke iskelesi yakınındaki, bânisinin adıyla anılmaktadır. Bulunduğu mevki dolayısıyla, gravürde tekkeye bitişik olarak tasvir edilen çeşme bu yapı olmalıdır. Sonradan yenilendiği için özgün mimarisine dair, kitabenin dışında, hiçbir iz taşımaz. (Res.20) Choiseul-Gouffier'nin seyahatnamesindeki gravüre göre tek cepheli olduğu anlaşılan çeşmenin denize doğru bakan cephesi dilimli kemer çerçevesi bir niş ile düzenlenmişti. Nişin üstünde kitabe yer alıyordu. Bugün bir beton yığından ibaret olan çeşmenin özgün kitabesi, bir tepelik gibi yapının üstüne oturtulmuştur. Enine dikdörtgen mermer levha üzerindeki yatay kartuşların içine toplam

63 "Abydos harabelerinde bir Müslüman derviş tekkesi vardır. Tekke halkı eski şehir civarında sık sık para buluyor." Edward Raczynski, 1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat, (çev.Kemal Turan), Ter-cüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980, s.88.

64 Ali Rıza İşıpek, *Cezayirli Gazi...*, s.503.

on satır halinde işlenen kitabe Türkçedir. Yan yana beşer kartuştan oluşan sülüs hatlı kitabe metni, dört kenardan Barok tarzda bitkisel bezemeli bir bordürle kuşatılmıştır. (Res.21) Bordürün alt kenarındaki üç küçük kartuş içine yazılan ibareler tarih, ketebe ve usta adını verirler⁶⁵:

- Hazret-i Gâzi Cezâyirli Hasan Paşa kim ol
- Berr-ü bahri çeşme-i adlile kıldı pür safâ
- Heb kitâb ü sünnete tatbik idüb fa'alini
- Tâat-ı Hak'la güzâr itmekdedir subh-u mesâ
- Hâdî-i tevfiğden ta'lim ve hem irşâd ile
- Nakd-i himmet sarf idüb bu çeşmeyi kıldı binâ
- Kerbelâda ciğeri büryân olanlar aşkına
- Çeşme-sâr cûd u lütfun nüzl etdi bî-riyâ
- Hâme-i âli güzel yazdı ânin târihini
- Hasbeten-lillah yapıldı çeşme kim âb-ı safâ.
- Sene 1185, ketebehu Ebubekr Râşid, amel-i Ahmed

Kitabeye göre; hep kitap ve sünnete uygun işler yapan Cezayirli Gazi Hasan Paşa bu çeşmeyi H.1185 /M.1771-1772 yılında inşa ettirmiştir.⁶⁶ Son satırda ayrıca ebcedle tarih düşülmüştür. Kitabenin alt kenarında metnin Ebubekir Râşid tarafından yazıldığı, çeşmeyi yapan ustanın ise Ahmed adını taşıdığı ifade edilmiştir.

2.5. Barbaros Şehitliği Çeşmesi

Askerî saha içindeki Nara'da bulunan diğer çeşme de yenilenmiş olmakla birlikte, kesme taş kaplamalı mimarisiyle daha ağır başlı bir görünüme sahiptir. (Res.22) Bahriye şehitliği önünde yer almaktadır. Bu yapının da tek özgün unsuru kitabesidir.⁶⁷ (Res.23) Mermer levha üzerine kabartılmış olan dört satırlık kitabe Türkçedir:

- Kapudân-ı kerem-pîrâ vezir-i âlem-ârâ kim
- Revân-der felek ahkâmı yedi deryaya bî-pervâ
- Bu zîbâ çeşme-sârı yabdırınca söyledim târih
- Müzeyyen çeşme-i âli binâ kıldı Hasan Paşa sene 1196

Son satırında ebcedle de tarih düşülen çeşme H.1196/ M.1781-1782 yılında Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından yaptırılmıştır.⁶⁸

65 Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri*, s.62.

66 Kitabenin miladi tarihi S. Murat Hatip ve Ali Rıza İşipek'in kitaplarında yanlış verilmiştir. Bkz.; S. Murat Hatip, *Çanakkale Boğaz Komutanlığındaki...*, s.25; Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi...*, s.499.

67 Bkz.; Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri*, s.64.

68 S. Murat Hatip, diğer çeşme gibi bunun da renkli plan, kesit ve görünüşünü de vererek M.1780 yılına tarihlendiğini belirtmiştir. S. Murat Hatip, *Çanakkale Boğaz Komutanlığındaki...*, s.29-30.

3. Kilitbahir’de Çeşme

Cezayirli Hasan Paşa’nın M.24 Mayıs 1778 tarihli vakfiyesinde, vakfın akarları arasında Kilitbahir Kalesi önünde deniz kenarında bulunan altlı üstlü olarak kahvehane, dükkan ve mahzenler sayılarak; bunlardan ve diğer akarlardan elde edilen gelirlerin Nara’daki yapılar ile Kilitbahir’den Maydos’a giden yolun ve bu yol üzerindeki çeşmenin ve Kilitbahir’deki limanın temizlik ve bakımına sarf edileceği belirtilmektedir.⁶⁹ Vakfiyede geçtiği şekilde Kilitbahir-Maydos (Eceabat) yolu üzerinde yer aldığı anlaşılan çeşmeye dair elimizde başka bir bilgi bulunmuyor. Bu konuma uygun tek çeşme, bugün Değirmen Burnu’ndaki kışlanın önünde yer alan yapı gibi görünüyor. (Res.24) Fakat onun üzerindeki tuğra II. Abdülhamid’e aittir. Bu nedenle söz konusu çeşmenin Cezayirli Hasan Paşa’nın çeşmesi olduğunu ileri sürmek güçtür. Fakat, Çanakkale çeşmeleri üzerine araştırmalar yapan Ayşe Çaylak (Türker), buradaki tuğralı panonun başka bir yerden getirilerek kullanılmış olma ihtimali üzerinde durur.⁷⁰ Bu ihtimal dikkate alındığında, kışlanın önündeki çeşmenin Hasan Paşa’ya ait olabileceği düşünülebilir. Belki de Hasan Paşa’nın bu çeşmesi sonradan tamir ettirilmiş ve böyle bir tamir sırasında üzerine tuğra konulmuş olabilir.

4. Kal’a-i Sultaniye (Çanakkale)’de Çeşmeler

Vakıf kayıtlarına göre Hasan Paşa’nın Kal’a-i Sultaniye (Çanakkale)’de iki adet çeşmesi vardı. Bunlardan birisi Paşa Sarayı altında, diğeri ise Yahudi Mahallesi’nde yer alıyordu. Bu çeşmelerin su yollarının bakımı, tanzimi ve tamiri de vakfın şartları arasında belirtilmiştir.⁷¹ Fakat bugün için Çanakkale şehrinde Cezayirli Hasan Paşa’nın adını ya da kitabesini taşıyan çeşme bilinmemektedir. Bu çeşmelerin yıkılarak ortadan kalktıklarını sanıyoruz.

Görüldüğü gibi Cezayirli Gazi Hasan Paşa da kendinden önceki kaptan-ı der-yaların yolundan giderek, Çanakkale boğazı çevresinde hayır eserleri inşa ettirmiş ve bunları vakıflarıyla desteklemiştir. Ancak bu eserlerin çoğu ortadan kalkmış, bazılarının kalıntıları, bazılarının ise özgün olarak sadece kitabeleri günümüze ulaşabilmiştir. Nara’daki ilk çeşmenin M.1771-1772 tarihli kitabesi ve Choiseul - Gouffier’nin 1776 tarihli gezi notları ve vakfiye kayıtları; Paşa’nın Yerkesiği’ndeki cami, çiftlik, konak ve hamamı ile Nara burnundaki cami, tekke, hamam ve ilk çeşmenin M.1770-1774 yılları arasında yapılmış olmaları gerektiğini gösteriyor. Nara’daki ikinci çeşme ise M.1781-1782 yılında yapılmıştır. Çanakkale şehri (Kal’a-i Sultaniye) ve Kilitbahir’deki çeşmelerin de en geniş zaman aralığıyla M.1770-1782 yılları arasında yapıldıkları ileri sürülebilir. Bugüne gelebilen yapılardan Yerkesiği mevkiindeki konak, mimari biçimiyle Ortaçağ’dan itibaren Batı Anadolu kıyıları ve Ege denizi çevresinde

69 Emin Yakıtıl, “Derya Kaptanı...”, s.1272.

70 Ayşe Çaylak, *Çanakkale Çeşmeleri*, s.3. Ayrıca bkz. Yusuf Acioğlu, *Çanakkale’deki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları* (Yayınlanmamış doktora tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2013, s. 73.

71 Ali Rıza İşipek, *Cezayirli Gazi...*, s.507.

göze çarpan “kule ev” geleneğinin 18. yüzyıldaki temsilcilerinden birisidir. Bu yapının benzerlerine özellikle Aydın çevresindeki ayanların çiftliklerinde rastlanabilmektedir. Gravürler vasıtasıyla mimarileri hakkında fikir sahibi olabildiğimiz Nara ve Yerkesiği civarındaki camiler, kiremitle kaplı ahşap çatılı mimarileriyle 18. yüzyıl Osmanlı taşrasının anlayışını yansıtır. Nara'daki tekkenin de dış mimari biçimleniş bakımından camilerden pek farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Cezayirli Hasan Paşa'nın görev yaptığı birçok yerde inşa ettirdiği hayır eserlerinin başında gelen çeşmelerin Çanakkale çevresindeki örneklerinin mimari biçimlenişlerini tam bilemiyoruz. Çünkü bu çeşmeler ya ortadan kalkmışlar ya da özgün kitabelerine karşılık mimari açıdan yenilenmişlerdir. Bununla birlikte Nara'daki yapıları gösteren gravür buradaki çeşmenin 18. yüzyılın Barok üslubunun izlerini taşıdığı kanısı uyandırmaktadır.

Kaynakça

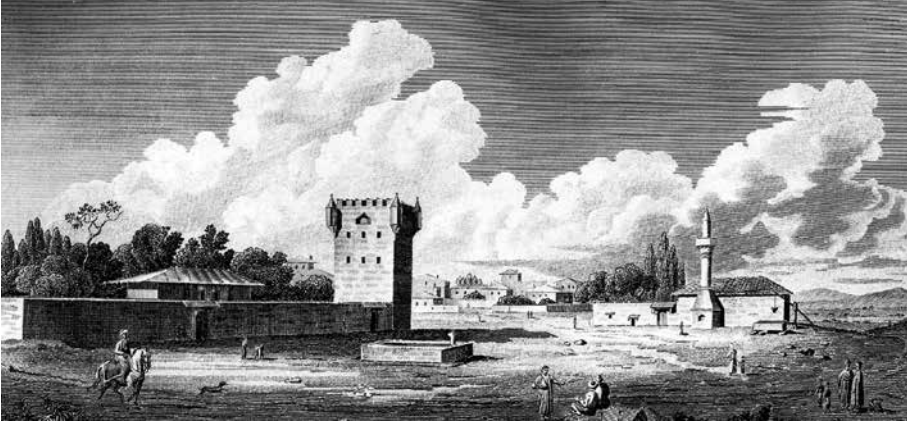
- Acioğlu, Yusuf, *Çanakkale'deki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları* (Yayınlanmamış doktora tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 2013.
- Altier, Semiha, "Denizlerden Duvarlara: Ayvacık'taki Osmanlı Dönemi Yapılarına Betimlenen Denizcilikle İlgili Graffitiler", *Ayvacık Değerleri Sempozyumu* (29-30 Ağustos 2008, Ayvacık), Çanakkale 2008, s.151-172.
- Arel, Ayda, "About The Hasan Paşa Tower at Yerkesiği on The Plain of Troia", *Studia Troica*, 3, 1993, pp.173-188.
- Arel, Ayda, "Arpaz'da Beyler Konağı", *Tarih ve Toplum*, Sayı:69, 1989,s.174-181.
- Arel, Ayda, "Bodrum Yarımadasının Ortakent (Eski Müsgebi) Köyünde Bulunan Mustafa Paşa Kulesi Hakkında", *VI Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Mayıs 1988, Ankara), Ankara1989,s.35-47.
- Arel, Ayda, "Cezayirli Hasan Paşa Kulesi", *Tarih ve Toplum*, Sayı:118, 1993, s.216-221.
- Arel, Ayda, "Cihannüma Kasrı ve Eken Osmanlı Saraylarında Kule Yapıları Hakkında", *Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul1996, s.99-116.
- Arel, Ayda, "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi Hakkında Bir Ön Araştırma", *IV. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (26-30 Mayıs 1986, Ankara), Ankara1987, s.39-77.
- Arel, Ayda, "Ege Bölgesi Ayanlık Dönemi Mimarisi: 1989 Dönemi Yüzey Araştırmaları", *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (Haziran 1990, Ankara), Ankara1991, s.1-23.
- Arel, Ayda, "Foça Bağ Evleri ve Kule Ev Geleneği", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı* (18-23 Mayıs1989, Antalya), Ankara1990, s.43-71.
- Arel, Ayda, "Gothic Towers and Barok Mihrabs", *Muqarnas*, X, Leiden1993, pp.212-218.
- Arel, Ayda, "Lüleburgaz'da Zindan Baba Türbesi Olarak Bilinen Yapı", *TAC Yıllığı*, C.1, İstanbul1991,s.7-24.
- Arel, Ayda, "Osmanlı Mimarisinde İkamet Kuleleri", *X Türk Tarih Kongresi*, C.V.s.2329
- Arel, Ayda, "Une Ferme Dominiale Dans Le Village d'Arpaz a Aydın ", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, Tebliğler (21-25 Ağustos 1989, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul), Ankara1990, p.787-797.
- Arseven, Celal Esat, *Sanat Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul1966.
- Bilici, Kenan, *Kalenin Gemileri: Alanya Kalesindeki Gemi Graffitileri*, Ege yayınları, İstanbul 2008.
- Choiseul-Gouffier, Le Comte de, *Voyage Pittoresque de la Grèce*, T.I, Paris 1782, T.II, première partie, Paris 1809; T.II, deuxième partie, Paris 1822; T.II, Nouvelle edition, Paris1825.
- Cook, James Mellart, The Troad, *An Archeological Study*, Oxford1973.
- Çanakkale Evkaf Deđteri*, Balıkesir Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, s.41.
- Çaylak Türker, Ayşe, "Osmanlı Çeşme Mimarisinde Çanakkale Çeşmelerinin Yeri ve Önemi," *Ortaçağ'da Anadolu*, (Prof.Dr.Aynur Durukan'a Armağan), Ankara 2002, s.167-184.
- Çaylak, Ayşe, *Çanakkale Çeşmeleri*, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi),Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- Çeçen, Kazım, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları*, (haz.C.Kolay), İstanbul Büyükşehir Belediyesi İSKİ Yayını, İstanbul 2000, s.272-277.
- Eldem , Sedat Hakkı, *Köşkler ve Kasırlar*,C.I,İstanbul1969.
- Ezine Şer' iye Sicili*, Demirbaş No:1280, Millî Kütüphane Arşivi, vr.12a.
- H.20 Ramazan 1191(M. 22 Ekim 1777) tarihli Vakfiye Süreti*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, s.401-403.
- H.20 Safer 1193 (M.9 Mart 1779) Tarihli Şer' iye Sicili Kaydı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi,varak 404.

- Hatip, S.Murat, *Çanakkale Boğaz Komutanlığındaki Tarihi Eserler*, Deniz Basımevi Müdürlüğü, İstanbul 2005.
- İşipek, Ali Rıza, *Cezayirli Gazi Hasan Paşa*, İstanbul Deniz Müzesi Komutanlığı Yayını, İstanbul 2009.
- Korfmann, Manfred, "Troy: Topography and Navigation", in *Troy and The Trojan War*, a Symposium held at Bryn Mawr College, October.1984 (ed. M.Mellink), Bryn Mawr 1986, pp.1-16.
- Lechevalier, J.B., *Voyage dans la Troade ou Tableau de la Plaine de Troye*, Paris 1785.
- Özdemir, Şenay, "Osmanlı Donanmasının Bir Seyir Defteri ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.24, Sayı:37, Ankara 2005, s.113-163.
- Raczynski, Edward, *1814'ye İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, çev.:Kemal Turan,Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980.
- Temelkuran, Tevfik, *Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa (Tahlil ve tenkidli metin)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 2000.
- Uluçay, M.Çağatay, *Manisa'daki Saray-ı Amire ve Şehzadeler Türbesi*, İstanbul 1941.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", *Türkiyat Mecmuası*, C.VII-VIII/1, 1942, s.17-40.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Hasan Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, C.5/1, Eskişehir 1997(2), s.319-323.
- Walpole, Robert, *Memoirs Relating to European and Asiatic Turkey*, seconde edition, London 1818.
- Yakıtıl, Emin, "Derya Kaptanı Gâzi Hasan Paşa'nın Vakfiyeleri", *IX: Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 21-25 Eylül 1981, Kongreye Sunulan Tebliğler, C.III, Ankara 1989, s.1261-1275.

Ekler

Res.1. Uydu görüntüsünde Hasan Paşa çiftliği kalıntıları

Res.2. 1776 yılı civarında Yerkesiği gravürü (Choiseul-Gouffier'den)

Res.3. Konağın güneyindeki tonozlu kalıntı

Res.4. Çiftliğin güney tarafında sütunlar

Res.5. Hamam kalıntısı

Res.6. Konağın güneydoğudan görünüşü

Res.7. Konağın batı cephesi

Res.8. Konağın kuzey cephesi

Res.9. Konağın doğu cephesi

Res.10. Konağın güney cephesi

Res.11. Güney cephedeki çıkma

Res.12. Üst köşedeki kulelerden birisi

Res.13. İç doğu duvarı

Res.14. İç kuzey cephe

Res.15. İç kuzeybatı köşe

Res.16. İç batı cephe

Res.17. İç güney cephe

Res.18. İç duvar yüzeyinde gemi graffitis

Res.19. Nara'daki yapıları gösteren gravür (Choiseul-Gouffier'den)

Res.20. Nara Cezayirli Gazi Hasan Paşa Çeşmesi

Res.21. Çeşmenin kitabesi

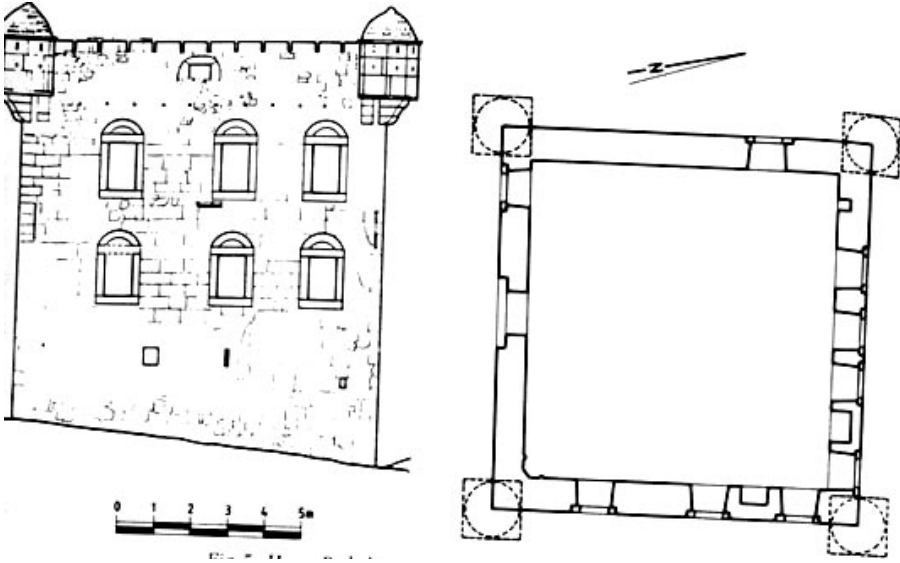
Res.22. Nara Barbaros Şehitliği Çeşmesi

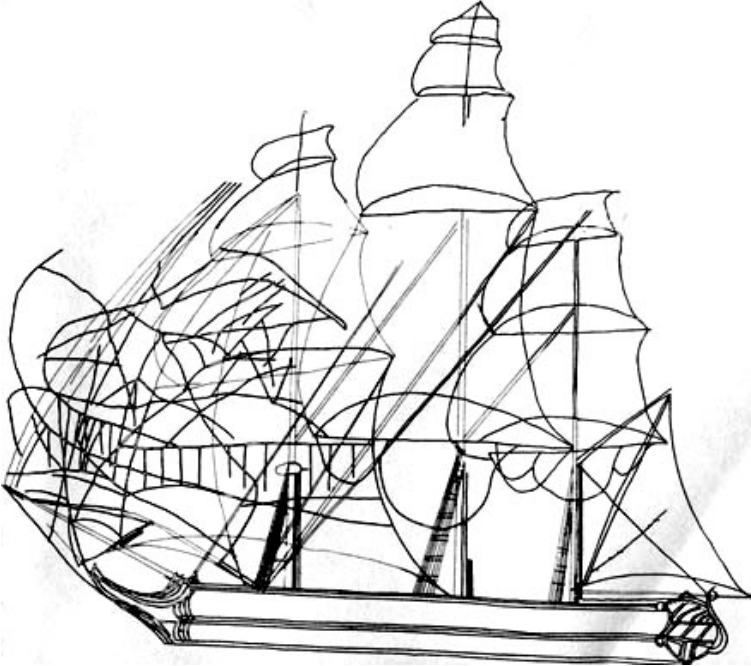
Res.23. Barbaros Şehitliği Çeşmesi kitabesi

Res.24. Kilitbahir'de Değirmen Burnu'ndaki çeşme

Şek.1. Hasan Paşa konağının plan ve cephesi (Korfmann'dan)

Şek.2. Hasan Paşa Konağı, iç cephede graffiti gemi tasviri (Korfmann'dan)